

**OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ
KONUSUNDA MEBUS OHANNES VARTEKS
EFENDİ'NİN DÜŞÜNCELERİ
(1908-1914)**

THE OPINION OF THE DEPUTY OHANNES VARTEKS ON
FREEDOM OF THE PRESS IN THE OTTOMAN STATE
(1908-1914)

Ayşe ERYAMAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 21.07.2020

Kabul: 29.03.2021

Article Info

Received: July 7, 2020

Accepted: March 29, 2021

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle 1860'lı yıllardan itibaren gazetelerde hükümete yönelik olarak yer almaya başlayan eleştiriler nedeniyle devlet, bir takım düzenlemelerle basını kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu sürecin son halkasını İkinci Meşrutiyet dönemi oluşturmaktadır. Bu çerçevede İkinci Meşrutiyet yıllarında yeni bir basın kanunu yürürlüğe girmekle beraber, ülkede askeri yönetimin kurduğu sansür uygulamaları İttihat ve Terakki'nin yönetime hâkim olmasıyla artmıştır. Basına yönelik olarak takip edilen bu politikalar çeşitli eleştirilere neden olmuş ve bu eleştirilerin Meclis gündemine de yansıdığı görülmüştür. Bu konuda dikkat çekici açıklamalar ve eleştiriler sunan bir mebus da Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi olmuştur. Kendisinin sunduğu bu eleştiriler farklı bir perspektif sunduğundan bireysel olarak incelenmeye değerdir. Ohannes Varteks Efendi'nin beyanlarından, onun diğer mebuslardan daha radikal bir basın özgürlüğüne taraftar olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ohannes Varteks, Basın, Basın Özgürlüğü, Gazete, Matbuat.

Abstract

Due to the criticisms that started to appear in newspapers against the government in the Ottoman Empire, especially since the 1860s, the state tried to control the press with a number of regulations. Second Constitutional Era constitutes the last link of this process. In this context, although a new press law entered into force during the Second Constitutional Monarchy, the censorship practices established by the military administration in the country increased with the control of the Committee of Union and Progress. These policies, which were followed for the press, caused various

*Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, erylamanayse@hotmail.com

criticisms and these criticisms were also reflected in the agenda of the Assembly. One of the members who presented remarkable explanations and criticisms on this matter was Mr. Ohannes Varteks, Erzurum Deputy. Since these criticisms presented by him offer a different perspective, it is worth examining individually. From the statements of Mr. Ohanne Varteks, it is understood that he is a party to a more radical press freedom than other deputies.

Keywords: *Ohannes Varteks, Press, Freedom of the Press, Newspaper.*

Giriş

Batı'da özellikle iktisadi şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmış olan gazeteler,¹ modern devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte farklı misyonları da üstlenmeye başlamışlardır. Fransız Devrimi sonucunda yaratılan yeni devlet düzeninde, yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri birbirinden bağımsız hale gelmiş, insanlara daha adil ve özgürlükçü bir toplum düzeni sağlayacak bir yapının yaratılması hedeflenmiştir.² Bu yeni süreçte siyasal meşruiyetin dayandığı ulus olgusunun yaratılabilmesi için toplumda türdeşliği sağlayabilme çabasıyla çeşitli yapılanmalar önem kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla kullanılan araçların arasında kitle iletişim araçları yani gazeteler de yer almaya başlamıştır.³

Avrupa'da gazetelerin özellikle kamuoyu üzerindeki değiştirici etkisi fark edilmiş ve kullanılmıştır. Kamuoyunun biçimlendirilmesinde gazetelerin önemini bünyesindeki yabancı devletlerin elçiliklerinin yürüttüğü basın faaliyetleri ile farkına varan Osmanlı Devleti idarecileri, basının halka ulaşmada önemini anlayabilmişlerdir.⁴ Bu gelişmelerin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde *Takvim-i Vekayi* devlet tarafından yapılmak istenenleri halka doğru olarak anlatmak için çıkarılmıştır. *Takvim-i Vekayi*'nin çıkışıyla onu takip eden senelerde gazetelerin kamuoyu oluşturmadaki önemli gücü

¹Batı'da gazeteciliğin ortaya çıkışının ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 1-2.

²Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 15.

³Hediyetullah Aydeniz, "Tarihsel ve Literal Açıdan Yerel Gazetecilik", *Türkiye'de Yerel Basın*, Ed. Prof. Dr. Suat Sezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 3-6.

⁴Osmanlı İmparatorluğu'nda basının ortaya çıkmasına ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. Gül Karagöz Kızılca, "Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *İlef Dergisi*, 3/1 (2016), s. 71-90.

anlaşıldığından, 1840'ta *Ceride-i Havadis*'in çıkarılmasına müsaade edilmiştir.⁵

Bu ilk gelişmelerin ardından Osmanlı basını 1860 yılında Ağâh Efendi ve Şinasi tarafında yayımlanmaya başlanan *Tercüman-ı Ahval* ve 1862'deki *Tasvir-i Efkâr* ile yeni bir döneme girmiştir. 1860-1876 dönemi, gazetelerin toplumda üstlendiği rol açısından daha önceki yıllarla kıyaslanamayacak ölçüde önem arz etmiştir. Bu yıllar arasında basında, vatan, milliyet, hürriyet, hak ve adalet gibi kavramlar ele alınmış, ülkede tam anlamıyla bir kamuoyu oluşmuştur. Yaşanan bu gelişmeler, kitle iletişim araçlarının toplumsal bilinçlenme sonucu ortaya çıkan, toplumsal dönüşüm potansiyeli çok yüksek olan hareketlere neden olma gücünü kanıtlar niteliktedir.⁶

Diğer taraftan 1860 yılı ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan Türkçe özel gazeteler ve bunların bir kısmında yer verilen siyasal eleştiriler, devletin basın alanında hukuki düzenlemelere gitmesine neden olmuştur. Bu gereksinimler sonucu 1864 Matbuat Nizamnamesi kabul edilmiştir. Bu nizamname ile yayım öncesi sansüre son verilmişse de, gazetelerin "izin alıp yayımlanma" esasına devam edilmiştir. Ayrıca nizamname ile gazete sahibi veya sorumlu müdürün sorumluluk çerçevesi çizilirken cevap hakkına yer verilmiş, basın suçları düzenlenmiş ve belli suçlar bakımından idareye kapatma cezası yetkisi tanınmıştır. Buna rağmen basının kamuoyu oluşturacak bir güç ve siyasal muhalefetin aracı haline gelmesi, hükümeti daha radikal tedbirler almaya

⁵Geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımına göre Osmanlı'da basının ortaya çıkışı ve gelişimi, devletin Tanzimat ile başlayan reform anlayışının sonucudur. Kızılca'ya göre, geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımının görmezden geldiği, toplumsal yapıdaki hareketlilik ve seçkinler dışındaki çeşitli toplumsal grupların devletle iletişiminin bir aracı olarak gazetenin kullanılabilirdir. Karagöz Kızılca, "Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", s. 71; Ülkenin hemen her yerindeki devlet memurlarına gönderilen *Takvim-i Vekayi*'nin ayrıca halktan kendi isteği ile abone olanlara gönderilmesi, doğrudan idarehanesine gelenlere de ücreti karşılığı satılması, onu takip eden senelerde gazetelerin kamuoyu oluşturmadaki önemli gücü Osmanlı Devleti idarecileri tarafından anlaşıldığından bu iş için ayrı bir matbaa ve Takvim-i Vekayihane Nezareti adı altında yeni bir idarenin kurulması, devletin kendi resmi gazetesini ülkede konuşulan diğer dillerde de yayımlanmasını sağlayarak Türkçe konuşmayan diğer tebaasına da ulaşmaya çalışması gibi unsurlar, seçkinler dışındaki çeşitli toplumsal grupların devletle iletişiminin bir aracı olarak gazetenin kullanılabilirdiğinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi "Belgeler"*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983, s. 17-21.

⁶Ünsal Çığ, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine", *Türkiye'de Yerel Basın*, Ed. Prof. Dr. Suat Sezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.

itmiş ve sonuçta kabul edilen 1867 kararname ile idari kararlar gazeteleri kısmen veya tamamen kapatma yetkisi tanınmıştır.⁷

Basına getirilen bu sınırlamalar, ara kararnamelerle Birinci Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüş ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte yeni basın kanunu çalışmaları yapılmış, fakat yürürlüğe girmemiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar olan bu süreçte, gazete ve dergilerin siyasal iktidarla ilişkileri önemli seviyelere ulaşmış hatta bu dönemde bazı gazeteci ve yazarlar, siyasal rejimin değişmesi doğrultusunda yayın faaliyetlerine girişmişlerdir. Basına yönelik denetimler yüzünden yurt içinde yayın faaliyetinde bulunamayanlar ise yurt dışına çıkarak Fransa, İngiltere, Avusturya, Belçika, İsviçre, İtalya gibi Osmanlı ile ilişkileri iyi olmayan ülkelerde Osmanlı ve Sultan II. Abdülhamit aleyhinde, hürriyet, eşitlik, meşrutiyet gibi söylemler etrafında gazete ve dergi çıkarmışlardır.⁸

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet yıllarına kadarki süreçte, özellikle hükümete yönelik eleştirilerin artmasıyla birlikte basın, kontrol altına alınmak istenen bir unsur olmuştur. Aşağıda da izah edileceği üzere, bu anlayışın İkinci Meşrutiyet yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Basına getirilen bu kısıtlamalar, İkinci Meşrutiyet yıllarında basın özgürlüğü konusunda geniş tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu makalede, basına getirilen kısıtlamaların mebuslar tarafından nasıl algılandığı ortaya konmaya çalışılarak, Türkiye'de basın özgürlüğü kavramının gelişim sürecinin aydınlatılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Basın Özgürlüğünün Görünümüne Genel Bir Bakış

24 Temmuz 1908'te İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber basına uygulanan sansür resmen kaldırılmıştır. O süreçte yayını devam etmekte olan *İkdam* ve *Sabah* gazeteleri örnekleri sansür memurlarına verilmemiş, basın ön sansürü fiilen kaldırılmıştır. Bu ortamda Meşrutiyet'in ilk bir buçuk ayı içinde 200'den fazla gazete ve dergi yayımlanmaya başlamıştır.⁹ Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede siyasal gruplaşmalar başlamış, buna paralel olarak basında da gruplaşmalar görülmüştür. Siyasal çalkantılarla dolu böylesine bir ortamda çeşitli görüşler basına yansımış ve basın aracılığıyla

⁷Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basın ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006 (Bahar), s. 155.

⁸Mehmet Sena Köseadağ, "Türk Basın Kanununda Yapılan Değişikliklerin Yazılı Basında Temsili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, s. 2028.

⁹Onur Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın, Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 59vd.

şiddetli mücadele veren gruplar meydana gelmiştir. İktidar karşısında bir güç olarak beliren bu gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemiş, kamuoyunu yapıcı ve yöneltici, kitleleri hareket ettirici bir rol oynamışlardır.¹⁰ Diğer taraftan Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük havası içinde herkesin tam bir serbestlikle dilediğini yazabilmesi, bir kargaşa ortamının doğmasına da neden olmuştur.¹¹ Bu özgürlük havasından yararlanan *Volkan* gazetesi, *Sırat-ı Müstakim* dergisi gibi yayın organlarının etkisiyle bazı asker kıtaları 13 Nisan 1909'da "şeriat isteriz" diye ayaklanmışlardır. On gün süren bu ayaklanma sırasında birçok kişi öldürülmüş, *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerinin merkezleri yağmalanmıştır. *Volkan* gazetesinin yanı sıra *İkdam*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Serbesti* gazeteleri de isyancıları desteklemiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi ile ayaklanma bastırılabilmiştir. Olaylar ardından Abdülhamit tahttan indirilmiş, *Volkan* gazetesinin başyazarı Derviş Vahdeti ile beraber birçok kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ardından divan-ı harp kurularak, basına sansür getirilmiş, taşkınlık eden gazeteler de kapatılmıştır.¹²

Bu olaylardan ayrı olarak Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük havası içinde azınlık unsurların da çıkardıkları gazetelerle ayrılıkçı faaliyetlere giriştikleri görülmüştür.¹³ Ülkede basın vasıtasıyla yapılan yayınların bu denli tehlikeli olaylara neden olması hükümeti harekete geçirmiş ve basının zararlı sonuçlar doğuracak yayınlarının önünü alabilmek için yeni bir basın kanunu düzenlemesine gidilmiştir.¹⁴ Bu amaçlarla düzenlenen Matbuat Kanunu Tasarısı Meclis'te gerçekleşen uzun görüşmeler sonucu kabul edilerek 16 Temmuz 1909 tarihinde yasalaşmıştır.

Dört fasıldan oluşan Matbuat Kanunu'nun birinci faslı, bir gazetenin ne suretle çıkarılabileceği esaslarını belirlemektedir. Kanunun ikinci faslı ise, basın suçları hakkındaki ceza hükümlerinden oluşmaktaydı. Bu fasıl, gazetede yayımlanan bir yazıdan dolayı maddi ve manevi zarar gören bir şahsın sorumlular hakkında dava açabileceği, Osmanlı ülkesinde tanınmış olan din, mezhep ve unsurlardan birini aşağılamak için yayın yapılamayacağı, genel ahlaka aykırı yazı ve resimlerin yayımlanamayacağı gibi hükümleri ve bunlara aykırı davranışlara karşı verilecek cezaları içermektedir. Matbuat Kanunu'nun üçüncü faslında ise; padişah, dost devlet hükümdarları, hanedan, Meclisi Ayan ve Mebusan, hâkimler, ordu, donanma ve konsoloslara

¹⁰M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 312.

¹¹Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi, Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1969, s. 171-172.

¹²Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, s. 59vd.

¹³T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde gösterilecektir), DH.ŞFR., 413-27-0, 03.03.1325.

¹⁴BOA, BEO, 3539-265418-0, 12.04.1327; BOA, BEO, 3543-265714-0, 16.04.1327.

aleyhinde küçük düşürücü neşriyatta bulunanlara verilecek ceza hükümleri yer almaktaydı. Matbuat Kanunu'nun dördüncü faslı ise, özetle, matbuat suçları ile ilgili davaların genel mahkemelerde görüleceği, seferberlik ve savaş tehlikesi durumunda, ordu ve donanmanın yapacakları harekete dair yayınların çıkarılacak emir üzerine yasaklanabileceği gibi hükümleri içermekteydi.¹⁵

Aslında kanun oldukça liberal eğilimli bir görüşle hazırlandığı halde, sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü birçok yönden sınırlanmıştır. Böylelikle 1909'da büyük çabalarla kurulan basın rejimi, gerçekleştirilen bu değişikliklerle geniş bir baskı rejimine dönüşmüştür. Basın kanunu yürürlüğe girmekle beraber, 31 Mart Vakası'ndan sonra basına getirilen sansür uygulamaları devam etmiştir.¹⁶ Özellikle hükümetin politikalarının basın yoluyla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık nedeniyle birçok gazete ve dergi kapatılmış, bazı gazeteciler öldürülmüş ve bazıları da tutuklanarak hapse mahkûm edilmişlerdir.¹⁷ Bu çerçevede İttihatçılara karşı olanlardan *Serbesti* gazetesinin yazarı Hasan Fehmi 5 Nisan 1909'da, *Sada-yı Millet* yazarı Ahmet Samim 9 Haziran 1910'da, *Şehrah* yazarı Zeki Bey 10 Temmuz 1911'de öldürülmüşlerdir.¹⁸

Diğer taraftan basın kanununda yapılan değişikliklerle İstanbul ve taşra basını sıkı takibe alınmış, bazı gazetelerin yayınları durdurulmuş ve bazı gazeteciler de sürgüne gönderilmiştir. Bu uygulamalardan İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de etkin *Tüfek*, *Silah*, *Süngü*, *Kurşun*, *Hançer*, *Top*, *Bıçak*, *Bomba* gibi gazeteleri de etkilenmişlerdir. Bunların yanı sıra *Arnavut* gazetesi gayrimüslimler hakkındaki yazısından dolayı, Erzurum'da Ermenice olarak yayımlanan *Araç* isimli gazete ise özellikle adliye ve zabıta memurlarının uygulamalarına yönelik yalan haberler yayımlayarak Ermenileri hükümet ve Müslüman halka karşı kışkırttığı için kapatılmıştır.¹⁹ Söz konusu gazete kapatma ve gazetecilerin tutuklanması olaylarına sol basının da maruz kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede tahrik edici yayınlarından dolayı divan-ı harbi örfice *Türkiye*, *Hür Memleket* ve emsali

¹⁵Matbuat Kanunu için ayrıntılı olarak bkz. *Düstur*, Tertib-i Sani, Cilt 1, 24 Cemaziyelahir 1326- 27 Şevval 1327 (10 Temmuz 1324- 29 Teşrinievvel 1325), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1329, s. 397-403.

¹⁶İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 318.

¹⁷İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 320.

¹⁸Bu öldürme olayları için ayrıntılı olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 502-508.

¹⁹Kapatılan diğer gazeteler için ayrıntılı olarak bkz. Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri, Azınlık Basını, Türkçe Basın, Dış Basın*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s. 118-122.

gazeteler kapatılmıştır.²⁰ Yine aynı doğrultuda olarak *Hukuk-u İbad* gazetesi de kapatılan gazeteler arasında yer almıştır. Ayrıca gazetenin sahibi ve başyazarları memleketin güvenliğini sarsacak teşebbüste buldukları gerekçesi ile Manastır Divan-ı Harbi Örfisince üçer sene hapse mahkûm edilmişlerdir.²¹ Benzer şekilde *İnsaniyet* gazetesi yazı kadrosundan Asaf Bey,²² sorumlu müdürü İsmail Faik Efendi, idare ve yazı kadrosunda memur Hüseyin Hilmi Efendi ve *Muahede* gazetesi sorumlu müdürü Pertev Tevfik Efendi, yazı kadrosundan Hamit Suphi Efendiler,²³ divan-ı harbi örfice gerçekleştirilen mahkemeleri neticesinde, halkı tahrik edecek ve ülkeye zarar verecek nitelikte yayınlar yaptıkları gerekçesiyle tutuklanarak hapse mahkûm edilmişlerdir.²⁴

1913 yılı Ocak ayında Babiâli Baskını sonucunda İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirmesinin ardından basın üzerindeki baskı artmıştır.²⁵ Bu çerçevede karşı fikirleri savunan yazarların hemen hapsi ya sürgüne gönderilmiş ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır.²⁶ Örneğin, Meşrutiyet döneminin ilk gazetelerinden biri olup, *İkdam* gazetesinden ayrılan Abdullah Zühtü tarafından çıkarılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarına karşı çıkan *Yeni Gazete*'nin yayını Babiâli Baskını'ndan sonra 23 Aralık 1913'te durdurulmuştur.²⁷ Ayrıca yine muhalefetin önde gelen gazetelerinden biri olan Ali Kemal'in *Peyam*'ı da kapatılan gazeteler arasında yer almıştır.²⁸ Yine aynı doğrultuda olarak başlangıçta İttihatçılar arasından yer alıp, 1913'te İttihat ve Terakki iş başına geldiği zaman, bu parti üyelerinin bazı fikir ve davranışlarına şiddetle karşı çıkarak *Silah* adında gazete çıkaran Hasan Tahsin, başta Sofya'ya sürgüne gönderilmiş, ardından tekrar İstanbul'a dönmesi üzerine öldürülmüştür.²⁹ Dönemin önemli gazetecilerinden Hüseyin Cahit'in de, devletin bu politikalarından etkilendiği görülmüştür. Balkan

²⁰BOA, DH.EUM.KDL., 12-4-001, 24.03.1329.

²¹BOA, BEO, 3763-282179-001, 4.06.1328; BOA, BEO, 3763-282179-002, 04.06.1328; BOA, BEO, 3763-282179-003, 04.06.1328; BOA, BEO, 3763-282179-004, 04.06.1328; BOA, BEO, 3763-282179-006, 04.06.1328; BOA, BEO, 3859-289359-0, 19.02.1329; BOA, BEO, 3863-289680-1, 28.02.1329.

²²BOA, İ.HB., 84-1-001, 12.04.1329; BOA, İ.HB., 84-1-002, 12.04.1329; BOA, İ.HB., 84-1-003, 12.04.1329; BOA, BEO, 3881-291010, 13.04.1329.

²³BOA, DH. EUM. KADL, 21-76-001, 15.12.1328; BOA, DH. EUM. KADL, 21-76-002, 15.12.1328.

²⁴BOA, İ. HB., 73-26-002, 11.01.1329; BOA, İ. HB., 73-26-003, 11.01.1329; BOA, İ. HB., 73-26-004, 11.01.1329; BOA, BEO, 3844-288287-001, 11.01.1329.

²⁵İnuğur, *Basın Yayın Tarihi*, s. 320.

²⁶Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 249.

²⁷İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 311.

²⁸Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 245; Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, s. 112.

²⁹İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 326.

Savaşı nedeniyle kendi partisini eleştirmekten çekinmeyen Hüseyin Cahit, sahibi olduğu *Tanin* gazetesini İttihat ve Terakki Partisi'ne devretmek zorunda kalmıştır.³⁰ Ardından başlayan Birinci Dünya Savaşı ile birlikte basın üzerine daha da sıkı bir kontrol getirilmiş, sadece İttihat ve Terakki yanlısı *Tanin*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler ayakta kalabilmiştir.³¹

Yaşanan bu gelişmeler İkinci Meşrutiyet yıllarında basın özgürlüğü konusunda geniş tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bu tartışmalar Meclis gündemine de yansımış ve Meclis'in çeşitli oturumlarında mebusların basın özgürlüğü konusunda görüşler bildirmelerine sebebiyet vermiştir. Bu konuda görüş bildiren mebuslardan biri de Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'dir. Kendisinin ifade ettiği beyanlar, basın alanında yaşanan gelişmelerin sosyalist bir mebus tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir.

Ohannes Varteks Efendi'nin Meclisi Mebusan'a Yansıyan Görüş ve Beyanları

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin basın özgürlüğü konusundaki görüşlerini beyan ettiği ilk oturumlardan biri, 18 Mayıs 1909 tarihli'dir. Bu oturumda hükümet tarafından hazırlandıktan sonra Matbuat Encümenince gerekli düzenlemeler yapılarak Meclis gündemine sunulan Matbuat Kanunu Tasarısı görüşülmüştür. Bu çerçevede adı geçen kanun tasarısının 12. maddesi "Gazetelerin içeriğinden dolayı sorumluluk, evvelâ müdür-ü mes'ul veya mümessile, ikinci olarak makalede bulunan makale sahibine, üçüncü olarak matbaacı, dördüncü olarak bayi ve dağıtıcılara aittir. Ancak bu muhtelif derecedeki şahıslardan her derecedekiler hakkında dava takibi imkânsız kalmadıkça ondan sonraki derecedekiler hakkında ikame-i dava edilemez" hükmünü içermekteydi.

Adı geçen kanun tasarısı maddesi görüşülürken Ohannes Varteks Efendi, bu maddeye göre gazete bayi ve dağıtıcılarının da cezalandırılabilceğini belirterek, "çoluk çocuğunu geçindirmek için, beş on para kazanmak için çarşıda gazete satan dağıtıcıların bir gazetenin içeriğini nereden bileceği, onun içeriğinin zararlı olup olmadığını nereden anlayacağı" sorusunu yöneltmiştir. Ayrıca bütün bu gerekçelerden dolayı da bayi ve dağıtıcıların sorumlu tutulmasının haksızlık olacağını savunmuştur.³²

³⁰İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 309.

³¹Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 250.

³²Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 74, 5 Mayıs 1325, s. 505.

Aynı doğrultuda olarak Ohannes Varteks Efendi'nin adı geçen kanun tasarısının 14. maddesi görüşülürken de fikir bildirdiği görülmektedir. Söz konusu kanun tasarısının 14. maddesi “Gazeteler her nevi muhakematı neşredebilirler. Ancak hiç bir hususta mahkemenin ve usul nizamı dairesinde suret-i hafiyede içtima etmiş olan bir heyet-i resmiyenin müzakeratı neşredilemez. Neşrolunan muhakemat hakkında verilecek hükümlerin dahi derci lazım gelir” hükmünü içermekteydi. Bu noktada Ohannes Varteks Efendi, “bir dairede olan gizli bir oturmadaki söylenenleri gazetecinin nereden duyacağı” sorusunu sorarak, mutlaka o gizli toplantıda olanlardan birinin bunu söylemiş olacağını, bundan dolayı da gazetecinin kabahati olamayacağını savunmuştur. Bu noktada kendisi, bu türden gizli toplantılarda yer alıp da devletin sırrını saklayamayanların sorumluluğunun başkasına yüklenmesini eleştirerek, söz konusu kanun maddesinin aleyhinde olduğunu belirtmiştir.³³

Varteks Efendi'nin bundan sonra Matbuat Kanunu Tasarısının 19. maddesi görüşülürken fikir beyan ettiği görülmektedir. Bu çerçevede ilgili madde “Memalik-i Osmaniye’de tanınmış olan dinler ve mezheplerden birini tahkir yolunda neşriyat vaki olursa, müdür-ü mes’ul ve sahib-i makale bir aydan bir seneye hapis ve her birinden yirmi Osmanlı altınından yüz altına kadar nakdi ceza alınır” hükmünü içermekteydi.

Bu madde ile ilgili olarak ise Ohannes Varteks Efendi, söz konusu kanun tasarısının birinci maddesine atıfta bulunarak, bir kimsenin padişaha hürmetsizlik etmesi durumunda, bundan padişahın başka zarar göreceği kimse olmadığını ancak bir dine veyahut bir mezhebe küçük düşürücü bir nitelemeye bulunulması durumunda ise, o dine mensup olanlarda genel bir heyecan meydana gelebileceğini ve asayişin sekteye uğrayabileceğini vurgulamıştır.³⁴ Belirtilen bu gerekçelerden dolayı da söz konusu maddede yer alan ilgili cezanın “bir aydan bir seneye” olan hükmünün “üç aydan üç seneye” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir.

Varteks Efendi'nin bu beyanlarında padişahın, devletin tamamını, bütünlüğünü temsil ettiği gerçeği göz ardı edilerek, devlet başkanına basın yoluyla girişilecek hürmetsizliklerin ülkeye verebileceği zararların göz ardı edildiği görülmektedir. Bütün bu gerekçelerden dolayı da kendisinin yaptığı

³³Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 74, 5 Mayıs 1325, s. 529.

³⁴Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 75, 6 Mayıs 1325, s. 563-564.

bu değişiklik teklifi, Meclis'te yapılan oylama sonucunda kabul edilmemiştir.³⁵

Bundan sonraki süreçte Meclisi Mebusan'da basın özgürlüğü konusunun bir kez daha gündeme gelmesi, 19 Mayıs 1909 tarihinde Matbuat Kanunu Tasarısının 22. maddesi görüşülürken gerçekleşmiştir. Bu noktada adı geçen kanun tasarısının 22. maddesi “Dost devlet hükümdarları yahut hükümet reisleri hakkında tahrik edici neşriyat vuku bulursa müdür-ü mes’ul ve makale sahibi altı aydan bir seneye kadar hapis olunur” hükmünü içermekteydi.

Söz konusu madde Meclis gündemine alındığında ilk görüş bildiren mebuslardan biri Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi olmuştur. Kendisi ilgili kanun maddesinde geçen “tahrik edici neşriyat vuku bulursa” tabirine dikkat çekerek, bu cümlenin birçok suiistimale uğrayacağını belirtmiştir. Örneğin bir mizah gazetesinin, bir ecnebi hükümdarı aleyhinde mizahi olarak bir resim yayımlaması halinde, bu maddenin kabul edilmesi durumunda bir gazetecinin cezalandırılabilceğini vurgulamıştır. Ardından Almanya gazetelerinin kendi hükümdarları aleyhinde böyle resimler yayımladıkları halde cezaya çarptırılmadıklarını belirten Trayan Nali Efendi, adı geçen madde gereğince yabancı hükümdarların aleyhinde bir resim yayımlamasından dolayı bir gazetecinin cezaya çarptırılacak olmasının savunulamayacağını belirtmiştir.

Trayan Nali Efendi'nin bu beyanlarından sonra söz alan Ohannes Varteks Efendi ise, söz konusu madde ile ilgili olarak eleştirilerini ortaya koyabilmek adına, sansür usulünün kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, çünkü sansür olduğu zaman bile gazetelerin daha iyi yazabildiklerini savunmuştur. Bu noktada kendisi, basının bu kadar kontrol altına alınmasından ise sansürün daha iyi olduğunu belirterek³⁶ Matbuat Kanunu Tasarısında yer alan bu sınırlayıcı hükümlere karşı sert eleştirilerde bulunmuştur.

Aynı doğrultuda olarak Ohannes Varteks Efendi, adı geçen kanun tasarısının 31. maddesi olan, “Meşrutiyet aleyhine ve dâhili ve harici emniyeti ihlal edecek tahrik edici neşriyatta bulunan gazete veya risalenin müdür-ü mes’ulleri hakkında dava açılabilceği gibi, hükümetçe asayişin muhafazası için lüzum görüldüğü halde adı geçen gazete veya risale mahkeme neticeleninceye kadar tatil edilebilir. Ancak mahkeme neticesinde müdür-ü mes’ullerin beratına karar verildiği halde, gazete yahut risalenin tatilinden

³⁵Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İctima Senesi: 1, İnikat: 75, 6 Mayıs 1325, s. 566.

³⁶Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İctima Senesi: 1, İnikat: 75, 6 Mayıs 1325, s. 363.

dolayı müdür-ü mes'ullerin tazminat talebine hakları vardır"³⁷ hükmünü de kısıtlayıcı bularak, eleştirilerini sürdürmüştür.

Bu noktada Ohannes Varteks Efendi söz konusu madde ile ilgili olarak, gazetelerin geçici süre ile kapatılmasının iki sebebi olduğunu, bunlardan birincisinin bir fikri yayımlanmaktan menetmek, ikincisinin ona bir ceza vermek olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede kendisi, bir gazetenin iç ve dış güvenliği bozacak bir yayın yapması halinde bu gazeteye dava açılabilmesini ancak ilk etapta gazetenin kesinlikle kapatılmamasını, mahkemeden sonra söz konusu yayının iç ve dış güvenliği bozacak bir nitelikte bulunduğu kesinleştiği zaman kapatma cezası verilmesi gerektiğini özellikle savunmuştur.³⁸

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin basın özgürlüğü konusunda görüş bildirdiği diğer bir oturum ise, 9 Mayıs 1910 tarihidir. Kendisi bu oturumda, Şefik El Müeyyid Bey'in Manastır ve İstanbul'da yayımlanan ve yazı kadrosunda iki mebusun da bulunduğu gazetede kendisine bazı iftiralarda bulunulduğuna dair beyanatı münasebetiyle görüş bildirmiştir. Şefik El Müeyyid Bey söz konusu beyanatında, iki gazetenin kendisini baskıcı bir idare savunuculuğu, hafiyelik, jurnalcilik ile itham ve divan-ı harbe vermekle tehdit ettiklerini belirtmiştir. Bu noktada Şefik El Müeyyid Bey, hiçbir kimsenin söylediğinden veya yazdığından dolayı mahkemeye sevk edilmesine taraftar olmadığını,³⁹ asıl bu gibi iftiralarda bulunanların divan-ı harbe gönderilmesi gerektiğini çünkü onların meşrutiyetin esasına itiraz ettiklerini belirtmiştir.⁴⁰

Şefik El Müeyyid Bey'in bu ifadelerinden sonra söz alan Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi ise, meşrutiyet sisteminin en önemli gereklerinden birinin herkesin ifade özgürlüğüne sahip olabilmesi olduğunu vurgulayarak, Meclisi Mebusan'da istibdat taraftarının da, meşrutiyet taraftarının da, anarşistin de, sosyalistin de söz söyleyebilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu noktada Abdülhamit devrinin medholunduğu gerekçesiyle birine hakaret etmeye kimsenin hakkı olmadığını, nasıl ki bir mebusun söylemeye hakkı olduğu gibi bir gazetecinin aynı şekilde ifade özgürlüğü ile söz söylemeye hakkı olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında Varteks Efendi'nin ayrıca şu dikkat çekici ifadelere yer verdiği görülmüştür:

³⁷Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 79, 12 Mayıs 1325, s. 657.

³⁸Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 79, 12 Mayıs 1325, s. 661.

³⁹Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima Senesi: 2, İnikat: 85, 26 Nisan 1326, s. 8-9.

⁴⁰Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima Senesi: 2, İnikat: 85, 26 Nisan 1326, s. 10.

“*Neyyir-i Hakikat* ve *Tanin* gazeteleri, güya kendisinin istibdat taraftarı ve bundan dolayı da divan-ı harbe sevki lazım olduğunu söylemişler ise Şefik El Müeyyid Bey buna asla esef etmemeli. Şefik El Müeyyid Bey hukukunu müdafaa için burada söz söylemeye serbesttir ve kendisi istibdat taraftarı olup olmadığını zaten söyledi ve söylemekte hürdür. Fakat Şefik El Müeyyid Bey de, gazetecilere kendisinin malik olduğu o hakkı versin. Eğer gazeteciler kendi aleyhine bir şey yazmışlarsa, onlar hakkında dava etsin. Eğer hükümet, bu gazetelerin neşriyatına kulak asarak kendisini divan-ı harbe sevk etseydi, o vakit burada söylemeye hakkı olurdu. Fakat öyle bir şey olmadı. Hatta geçen sene de ben söyledim. Beni divan-ı harbe çağırıydılar ben onlara da hissiyatımı söyledim. Ben bir şey ararım ki beni söyletsinler. Sizi de divan-ı harbe davet ederlerse, fikrinizin ne olduğunu söylersiniz. O vakit sizin ne kadar halis fikirde olduğunuz anlaşılır, hem de bir şey olmaz ve onu yazan gazetecilerin müfteri, yalancı oldukları meydana çıkar.”⁴¹

Kendisinin bu ifadelerinden açıkça anlaşılacağı gibi Ohannes Varteks Efendi, gazetecilerin istediği gibi her şeyi, hür bir şekilde söyleyebilmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Bundan sonraki süreçte Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin basın özgürlüğü konusunda görüş bildirdiği otumlardan biri de Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'na Ek Kanun Tasarısının görüşüldüğü 18 Haziran 1914 tarihli Meclis gündemine getirilen bu kanun tasarısı, basınla ilgili suçların muhakeme usulüne ait, bunlarla ilgili davaların icra usulüne ait bir kanundu. Bu kanun ile basın suçlarına ait davaların görülmesi ve karara bağlanması, itiraz, istinaf ve temyiz müddetlerinin kısaltılması, basın suçları ile ilgili davaların diğer davalara tercihen ve acilen görülmesi amaçlanmaktaydı. Bu kanun, ülkenin güvenliğini tehlikeye sokacak yayınlarda bulunduğu zaman mahkemelerinin süratle görülmesini hedeflemekteydi.⁴²

⁴¹Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima Senesi: 2, İnikat: 85, 26 Nisan 1326, s. 11-12.

⁴²Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, s. 362; Adı geçen kanun tasarısı şu maddeleri içermekteydi: Madde 1: Matbuata bağlı suçlar Usul-ü Muhakeme-i Cezaiyye'nin umumi ahkâmı dairesinde ve aşağıdaki surette görülür. Madde 2: Hâkim iddianamesinde suçun mahiyetini ve hangi kanun maddesine dayandığını açık olarak tayin edecektir. Madde 3: Suç adiyen zemm ü kadhi (yergi ve sövme) içerdiği takdirde hâkim, doğrudan doğruya mahkemeye tevdi işlemine gidecektir. Madde 4: Bidayet mahkemesi iddianameyi aldığı tarihten itibaren nihayet üç gün zarfında zanlıyı mahkemeye davet ve sair esaslara tercihan muhakemeyi görecektir. Madde 5: Hâkim,

Adı geçen kanun tasarısı Meclis gündemine alındığında görüş bildiren mebuslardan biri Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi olmuştur. Bu çerçevede kendisi, basın son derece baskı altına alınmış olduğunu, bütün kötülüklerin sebebinin basın olarak görüldüğünü ve buna karşı hiçbir başka sebep aranmadan tek suçluyu basını görerek “vur abalıya” diye bütün sorumluluğun basına yüklendiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında hatayı kendilerinde görmediklerini, basın açıkça söylediği için daima ona hücum edildiğini, basına yönelik ne kadar baskı düşünülüyorsa onları uygulamada Meclis’te bir hareket gördüğünü belirten Ohannes Varteks Efendi, yaşanan bu gelişmelere yönelik eleştirilerini ortaya koymuştur.

Ardından Meclis gündemine getirilen adı geçen kanun tasarısının, basının ülke güvenliğini tehlikeye düşürecek yayında bulunduğu zaman muhakemelerinin süratle görülmesi lüzumunu amaçladığını vurgulayan Ohannes Varteks Efendi, hâlbuki bir gazetede güvenliği tehdit edecek bir makale yayımlandığı anda o gazetenin derhal kapatıldığını ve sahibinin tutuklandığını belirtmiştir. Bütün bunlardan dolayı da zaten basın üzerinde birçok baskı olduğunu savunan Varteks Efendi, teklif edilen kanun tasarısını “o zincir üzerine bir halka daha takmak” şeklinde değerlendirerek eleştirilerini sunmuştur. Ohannes Varteks Efendi’nin konuşmasının devamında ayrıca şu ifadelerle yer vermesi dikkat çekmiştir:

“Eğer tazyik yoksa söyleyiniz, bu kanunu matbuatın menfaati için mi, yoksa hükümetin menfaatini düşünerek mi yaptınız? Ben

iddianame tarihinden itibaren derhal ve nihayet yirmi dört saat zarfında zanlıyı huzuruna çağırma ve kanuni engeli bulunmadıkça nihayet bir hafta zarfında tahkikat ikmal edilerek işi karara bağlamaya mecburdur. Madde 6: Söz konusu mesele heyet-i ithamiyyeye gönderilmesi gerektiği takdirde, hâkim tahkikat evrakını derhal istinaf hâkimine gönderecek ve istinaf hâkimi dahi yirmi dört saat zarfında heyet-i ithamiyyeye tevdi edecek ve heyet-i ithamiyye de kırk sekiz saat zarfında karar mazbatasını tanzim ve ita eyleyecektir. Madde 7: Mahkemeler hükmün bildirilme tarihinden itibaren, nihayet beş gün zarfında ilamı tanzim ve itaya mecburdur. Madde 8: Matbuat suçları ile ilgili olarak verilen hükümler aleyhine itiraz müddeti, tarihi tebliğ tarihinden ve istinaf ve temyiz müddetleri, kararın alındığı günden itibaren taraflar için üçer günden ibarettir. Madde 9: İstinaf ve temyizde dava gerçekleştiğinde hâkimler, dava evrakını kendilerine tebliğ olduğu tarihten nihayet kırk sekiz saat zarfında ilgili mahkemeye göndermeye mecburdur. Madde 10: İstinaf ve temyiz mahkemeleri, üçüncü madde gereğince davayı acilen görecek ve karara bağlayacak ve altıncı maddede yazılı müddet zarfında ilamını verecektir. Madde 11: Bu kanun hükümlerine uymayan hâkim ve mahkemelere vazifelerini ifa etmemiş nazariyle bakılarak, haklarında Ceza Kanunu’nun 102. maddesi uygulanacaktır. Madde 12: İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Adliye Nazırı memurdur. İçeriği belirtilen bu esasları barındıran ve 18 Haziran 1914 tarihinde Meclis gündemine alınan söz konusu kanun tasarısı, Meclis’te yapılan oylama sonucunda, maddenin biri tetkik edilmek şartıyla ilgili encümene gönderilmek üzere kabul edilmiştir ki bu durum mebusların basın suçlarının acilen görülmesi konusuna dair görüşlerini ortaya koymaktadır. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, ss. 367-374.

altı senedir bu Meclisi Mebusan'dayım, hükümet hiçbir vakit matbuatın lehinde kanun yapıp getirmemiştir. Daima onu tazyik edecek, daima onun hürriyetini kısıtlayacak, hiç söz söyletmemeye mecbur edecek kanunlar vazetmiştir. Eğer siz bu kanunu matbuatın lehine olarak getiriyorsanız bendeniz teşekkür ederim. Bizim matbuatımız kendi lehine olarak böyle bir kanunu istemez, aleyhinde ise yine istemez.”⁴³

Varteks Efendi'nin Meclis gündemine yansıyan bu görüşlerinden de açıkça anlaşıldığı üzere, kendisi, basın suçlarının hızla görülmesini amaçlayan söz konusu kanun tasarısını, basın üzerinde mevcut olan baskıya yenilerinin eklenmesi şeklinde değerlendirerek eleştirmiştir.

Konuyla ilgili olarak Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi ise, basın özgürlüğünün suiistimalinin bir memleket için büyük zararlar doğuracağını, diğer taraftan basın özgürlüğünün hürriyet ve meşrutiyetin esası olduğunu, basın özgürlüğü olmayan bir memlekette meşrutiyetin de olmayacağını beyan etmiştir. Bundan dolayı da hükümetin bu hususta ılımlı bir yol takip etmesi gerektiğini savunmuştur. Konuşmasının devamında, hükümetin basının suiistimalini engellemek için zaten birçok ihtiyat tedbirleri almış olduğunu, buldukları süreçte basının idare-i örfiyyeye tabi olduğunu, yirmi dört saat zarfında gazetelerin kapatılıp, gazetecilerin hapse mahkûm edilebildiğini vurgulayan Emanuel Emanuelidi Efendi, basın üzerinde bunca ihtiyati tedbirler varken bundan fazla ne istenebileceğini sormuştur. Ayrıca kendisinin basın üzerindeki mevcut ihtiyati tedbirler kaldırılmadıkça adli tedbirlerin artırılmaması gerektiğini özellikle savunduğu görülmüştür.⁴⁴

Meclis'in bu oturumda Ohannes Varteks Efendi, yine aynı kanun tasarısının 4. maddesi görüşülürken fikirlerini dermeyan etmiştir. Bu noktada adı geçen kanun tasarısının 4. maddesi “Hâkim iddianame tarihinden itibaren derhal ve nihayet yirmi dört saat zarfında zanlıyı huzuruna çağırma ve kanuni engeli bulunmadıkça nihayet bir hafta zarfında tahkikat ikmal edilerek işi karara bağlamaya mecburdur” hükmünü içermekteydi. Bu madde ile ilgili olarak Ohannes Varteks Efendi, küçük suçlarla ilgili meselelerde zanlının tutuklanabildiğini hatırlatmış ardından basına ait bu gibi suçlardan dolayı

⁴³Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, s. 363.

⁴⁴Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, s. 364.

zanlının tutuklanmaması gerektiğini savunarak, bu maddeye “zanlının tutuklanmaması” kaydının konulmasını teklif etmiştir.⁴⁵

Yine aynı kanun tasarısının 7. maddesi “Matbuat suçları ile ilgili olarak verilen hükümler aleyhine itiraz müddeti, tebliğ tarihinden; istinaf ve temyiz müddetleri, kararın alındığı günden itibaren taraflar için üçer günden ibarettir” hükmünü içermekteydi. Bu madde görüşülürken de söz alan Ohannes Varteks Efendi, adı geçen kanunun aleyhine ne kadar söz söylendi ise de Meclis’te süratle görüşülmeye karar verildiğini, asayiş temin etmek için bu sürate gerek görüldüğü üzerinde durmuştur. Ardından “bir gazetenin yazdığı makaleden dolayı bir gün, iki gün, beş gün içinde asayiş ihlal olunabilir mi” sorusunu yönelterek, basın için kısıtlamalar getireceğine inandığı kanuna yönelik eleştirilerini ortaya koymuştur.

Ayrıca yine aynı madde görüşülürken basın yüzünden çok zarar görüldüğünün söylendiğini, ancak her şeyi basına yüklemenin doğru olmadığını belirten Varteks Efendi, konuşmasının devamında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Şimdi matbuat yüzünden çok zararlar gördük diyorlar, bu doğrudur. Fakat mebuslarımız da buna sebebiyet vermedi mi? Meşrutiyet’in ilk senelerinde herkes kendi bildiğine gidiyordu. Meşrutiyet’in ilk senelerinde hepsi bir deli gibi yürüyordu. Hiç kimse yolunu bilmiyordu. Meclisi Mebusan da hakeza! Şimdi bu Meclis, ne için evvelki Mebusan gibi bağırıp çağırıyor? Ne için evvelki Meclisler gibi hareket etmiyoruz? Çünkü biz de uslandık. Matbuat da uslandı. Şimdi Meclisi Mebusan’ın dört senede yaptıkları için bir kayıt yaptınız mı ki, matbuat için yapıyorsunuz? Efendiler, yalnız bizim Osmanlıların kabahatini matbuatın boynuna yükletmeyelim. Bendeniz de matbuatın içinde kendi vazifesine layık olmayan adamlar olduğunu görüyorum. Aynı zamanda kendi vazifesine çok layık, çok dirayetli olanları da var.”⁴⁶

Kendisinin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Varteks Efendi, bütün kötülüklerin sebebinin hiçbir başka suçlu aranmadan basının görüldüğünü düşünmekte ve bu fikre itiraz etmektedir. Ayrıca kendisi, Meclis’te basını baskı altına almaya yönelik eğilim olduğunu düşünmekte ve söz konusu bu durumu da eleştirmektedir. Bu noktada kabulü teklif olunan basın suçlarının

⁴⁵Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, s. 369.

⁴⁶Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330, s. 371.

mahkemelerinin görülmesinin hızlandırılmasını amaçlayan söz konusu kanun tasarını, basını baskı altına almak için hazırlanan diğer bir kısıtlayıcı girişim olarak değerlendirmekte ve bu konudaki hükümetin girişimlerini eleştirmektedir.

Sonuç

Kamuoyu oluşturmada önemli rolü olan basın özgürlüğünün Osmanlı Devleti'ndeki görünümü değerlendirildiğinde, özellikle 1860'lı yıllardan itibaren gazetelerde hükümete yönelik olarak yer almaya başlayan eleştiriler nedeniyle, yapılan bir takım düzenlemelerle basının kontrol altına alınmaya çalışıldığı görülmüştür. İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden bu süreç, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı özgürlük havası içinde devlet bünyesinde yer alan her bir grubun kendi ideolojik fikirlerinin savunuculuğuna yönelik giriştiği basın faaliyetleri neticesinde yaşanan olaylar, hükümetin basın alanında bir takım hukuki düzenlemelere gitmesine neden olmuştur. Basın kanunu yürürlüğe girmekle beraber, 31 Mart Vakası'ndan sonra basına getirilen sansür uygulamaları devam etmiş, 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin yönetime hâkim olmasıyla, basın üzerindeki baskının arttığı görülmüştür. Bu çerçevede özellikle devlet politikalarının basın yoluyla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık nedeniyle birçok gazete kapatılmış, bazı gazeteciler de hapse mahkûm edilmiştir. Bu politikardan İttihat ve Terakki'nin kendi basın organlarından, azınlık basın ve sol basına kadar birçok yaygın organı etkilenmiştir. Ülkede yaşanan bu olaylar ve özellikle İttihat ve Terakki tarafından basına yönelik takip edilen politikalar, eleştirilere neden olmuş ve bu eleştirilerin Meclis gündemine de yansıdığı görülmüştür. Bu konuda dikkat çekici açıklamalar ve eleştiriler sunan bir mebus da Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi olmuştur.

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, Meclis'in çeşitli oturumlarında basın özgürlüğü konusunda bildirdiği görüşlerle çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Kendisinin sunduğu bu açıklamalar, basın alanında yaşanan olaylara karşı sosyalist bir mebusun perspektifini yansıtmaya açısından önemlidir. Bu noktada kendisinin, daha Meşrutiyet'in ilk yıllarında Meclis gündemine alınan Matbuat Kanunu Tasarısını ve sonraki aşamada basın alanında yapılmaya çalışılan hukuki düzenlemeleri, kısıtlayıcı bularak eleştirdiği görülmüştür. Bu çerçevede kendisinin özellikle Matbuat Kanunu Tasarısının, “gazetelerin içeriğinden dolayı gazete dağıtıcılarının cezalandırılabilmesi”, “hükümetçe gerekli görüldüğü zaman mahkemesi sonuçlanmadan bir gazetenin kapatılabilmesi” gibi esaslarını kısıtlayıcı

bularak eleştirdiği görülmüştür. Bütün bunlarla birlikte kendisinin basın suçlarının muhakeme usulüne ait olan ve basın suçlarına ait davaların görülmesi ve karara bağlanması süreçlerini kısaltan kanuna yönelik olarak da sert eleştiriler sunduğu görülmüştür. Bu çerçevede Varteks Efendi, zaten basın üzerinde birçok tazyik olduğunu belirterek adı geçen kanun tasarısını “bu zincir üzerine bir halka daha takmak” şeklinde değerlendirmiştir. Bu noktada Varteks Efendi, hükümetin basına yönelik olarak daima baskıcı düzenlemeler yaptığını savunmuş, hükümetin bu politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir.

Bunlardan ayrı olarak Varteks Efendi'nin, basın özgürlüğü kavramını meşrutiyet sisteminin en önemli gereklerinden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada meşrutiyet sisteminin en önemli özelliklerinden birinin fikir özgürlüğü olduğu noktasından hareketle, gazetecilerin de istediği gibi her şeyi, hür bir şekilde söyleyebilmeleri gerektiğini savunması dikkat çekmiştir. Özellikle konuşmalarında yer verdiği “ben bir şey ararım ki beni söylesinler” ifadeleri her konunun konuşmakla aydınlanabileceğini, çözülebileceğini savunduğunu açıkça ortaya koyacak niteliktedir. Varteks Efendi'nin Meclis'e yansıyan basın özgürlüğü konusundaki bu görüşleri değerlendirildiğinde ve eleştirilerini ve önerilerini sunduğu temel noktalar esas alındığında, kendisinin, daha adil ve özgürlükçü bir toplum düzeni sağlayacak bir yapının yaratılmasını hedefleyen bir anlayışla salt bir basın özgürlüğünü savunduğu söylenebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, 3539-265418-0, 12.04.1327.

BEO, 3543-265714-0, 16.04.1327.

BEO, 3763-282179-001, 4.06.1328.

BEO,3763-282179-002, 04.06.1328.

BEO, 3763-282179-003, 04.06.1328.

BEO, 3763-282179-004, 04.06.1328.

BEO, 3763-282179-006, 04.06.1328.

BEO, 3859-289359-0, 19.02.1329.

BEO, 3863-289680-1, 28.02.1329.

- BEO, 3881-291010, 13.04.1329.
BEO, 3844-288287-001, 11.01.1329.
DH.EUM.KDL., 12-4-001, 24.03.1329.
DH. EUM. KADL, 21-76-001, 15.12.1328.
DH. EUM. KADL., 21-76-002, 15.12.1328.
DH.ŞFR., 413-27-0, 03.03.1325.
İ. HB., 73-26-002, 11.01.1329.
İ. HB., 73-26-003, 11.01.1329.
İ. HB., 73-26-004, 11.01.1329.
İ.HB., 84-1-001, 12.04.1329.
İ.HB., 84-1-002, 12.04.1329.
İ.HB., 84-1-003, 12.04.1329.

Resmi Kaynaklar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

- Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 74, 5 Mayıs 1325.
Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 75, 6 Mayıs 1325.
Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1, İnikat: 79, 12 Mayıs 1325.
Devre: 1, Cilt: 5, İçtima Senesi: 2, İnikat: 85, 26 Nisan 1326.
Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 17, 5 Haziran 1330.

Düsturlar

- Düstur, Tertib-i Sani, Cilt 1, 24 Cemaziyelahir 1326- 27 Şevval 1327 (10 Temmuz 1324- 29 Teşrinievvel 1325), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1329.

Kaynak Eser ve İncelemeler

- Aydeniz, H., "Tarihsel ve Literal Açıdan Yerel Gazetecilik", Türkiye'de Yerel Basın, Ed. Prof. Dr. Suat Sezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 1-27.
Ceylan, A., "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1, 2006 (Bahar), ss. 139-155.
Çakır, H., Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri, Azınlık Basını, Türkçe Basın, Dış Basın, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.
Çığ, Ü., "19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine", Türkiye'de Yerel Basın, Ed. Prof. Dr. Suat

Sezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 29-75.

İnuğur, M. N., Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2005.

Karagöz Kızılcı, G., “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, İlef Dergisi, 3/1 (2016), ss. 71-90.

Kösedağ, M. S., “Türk Basın Kanununda Yapılan Değişikliklerin Yazılı Basında Temsili”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, ss. 2023-2051.

Koloğlu, O., Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Koloğlu, O., Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010.

Öymen, O., Bir Propaganda Silahı Olarak Basın, Dünyada ve Türkiye’de Sansür, Baskı ve Yönlendirme, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

Şapolyo, E. B., Türk Gazeteciliği Tarihi, Her Yönüyle Basın, Güven Matbaası, Ankara 1969.

Tunaya, T. Z., Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, Cilt 3, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Yazıcı, N., Takvim-i Vekayi “Belgeler”, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.